

KOTORSKI PJESNIK LUDOVIK PONTANO

Irena Bratičević

UDK: 821.163.42(497.16-37Boka kotorska).09-1
Izvorni znanstveni rad

Irena Bratičević
Filozofski fakultet
Zagreb
irena.braticevic@ffzg.hr

Kotorski pjesnik Ludovik Paskalić (o. 1500-1551) napisao je pet soneta i jednu latinsku eklogu povodom smrti svojega prijatelja Ludovika Pontana, kojemu, prema njegovim riječima, među suvremenicima nije bilo ravna umom, umijećima i krepostima. Juraj Bizanti (o. 1490-1560) posvjedočio je kako je Pontano pisao prozu i stihove, a pjesma *Carmen Virgini Matri sacrum*, duga 107 elegijskih distiha, koju je upravo Bizanti objavio u svojoj zbirci *Rime amorose* 1532, jedino je Pontanovo djelo koje nam je ostalo sačuvano. U pokušajima da se identificira ovoga književnika događale su se od početka devetnaestoga stoljeća naovamo višestruke zabune i pogrešna tumačenja, koja su dovela do toga da se i danas o njemu govori s nesigurnošću. Pozornost na Pontana svratila nam je novootkrivena zbirka talijanskih pjesama Hanibala Lucića, odnosno Lucićev sonet Paskaliću iz kojega se može iščitati da se Pontano rodio u Kotoru, što pobija pretpostavku da je riječ o humanistu rođenu u Italiji. Ovaj rad donosi prikaz dosadašnjih istraživanja, a potom utvrđuje pouzdane činjenice o Pontanovu identitetu, za koji se može dokazati da zapravo nije sporan, i dodaje također nove pojedinosti za njegov životopis. Napokon, ukazuje na neka dosad neuočena mjesta u Pontanovoj latinskoj pjesmi posvećenoj Djevici Mariji.

Ključne riječi: Ludovik Pontano (da Ponte), Kotor, latinizam, religiozna elegija, Juraj Bizanti, Ludovik Paskalić, Bogorodica

1.

Prvi književni povjesničari koje je zaokupilo ime Ludovika Pontana – ili Lodovica da Pontea – bili su proučavatelji pjesničkog opusa poznatijega kotorskog humanista Ludovika Paskalića (o. 1500-1551). Njihovo zanimanje bilo je potaknuto činjenicom da je Paskalić u šest pjesama komemorirao smrt

suvremenika kojega zove »svojim Pontanom« (*il mio Pontan*): u pet soneta u talijanskoj zbirci *Rime volgari* (Venecija, 1549) i u jednoj eklogi u latinskoj zbirci *Carmina* (Venecija, 1551). Najraniji pokušaj identifikacije oplakanoga Paskalićeva prijatelja nalazi se u kratkom književnobiografskom pregledu znamenitih Kotorana iz pera Francesca Marije Appendinija (1768-1837), kojemu je Paskalićeva latinska zbirka zapravo bila jedini izvor za prikaz pjesnikova života. Sudeći po Appendinijevoj formulaciji, birane i pohvalne riječi kojima je Paskalić u eklogi o Pontanu opisao učenost, mudrost i vrline svojega preminulog prijatelja navele su ga na zaključak da je Kotoranin održavao književne veze ni manje ni više nego s velikim talijanskim humanističkim pjesnikom Giovannijem Giovanom Pontanom (1426-1503).¹ Do zabune je moglo doći jer je s jedne strane Appendiniju promaknula kronološka neodrživost takve pretpostavke, a s druge strane zato što se u času pisanja očito nije služio tiskanim izdanjem pjesama, u kojem je Pontanovo ime, koje se ne pojavljuje u samom tekstu ekloge, stajalo u njezinu naslovu, *Calidorus et Argantus pastores. In morte Ludovici Pontani*.² Appendiniju tiskano izdanje nije bilo nepoznato – spomenuo je da je u njegovo vrijeme bilo iznimno rijetko – ali naglasio je kako latinsku zbirku konzultira u rukopisu, u prijepisu koji mu je iz Kotora bio poslao Frano Morandi (1748-1826), načinjenu po rukopisnom predlošku iz biblioteke Marina Uvračena.³ Taj rukopis koji je Morandi poslao Appendiniju danas je, nažalost, nepoznat. Međutim, rukopis s Paskalićevom poezijom koji se čuva u Veneciji, a s kojim je Morandijev prijepis vjerojatno bio u vezi, u naslovu pjesme nema navedeno Pontanovo osobno ime (naslov ondje glasi *Pontanus, id est persone Calydorus et Argantus*), iz čega se može zaključiti da ime možda nije sadržavao ni naslov u rukopisu što ga je bio konzultirao Appendini.⁴

Za Appendinijevim uvjerenjem da je bila riječ o Giovanniju Pontanu poveo se gotovo pola stoljeća kasnije i bez ikakva komentara Šime Ljubić u svojem *Di-*

¹ »Era pure in stretta famigliarità col celebre poeta Pontano, di cui in una sua *selva*, o piuttosto egloga deplora la morte«; Francesco Maria Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Presso Antonio Martechini, Dubrovnik, 1811, 30.

² Ludovik Paskalić, *Ludouici Pascalis, Iulii Camilli, Molsae et aliorum illustrium poetarum Carmina*, Apud Gabrielem Iolium et Fratres de Ferrariis, Venecija, 1551, 51r.

³ F. M. Appendini, n. dj. (1), 28, 29-30.

⁴ Venecijanski rukopis nalazi se u Biblioteci Marciani, Mss. Ital. cl. IX, 291; početak pjesme o Pontanu na 41r. O odnosu tog rukopisa i tiskanog izdanja Paskalićevih *Carmina* v. Darko Novaković, »Kako se Silvija obračunala sa suparnicama: zagonetka neobjavljenoga latinskog autografa Ludovika Paskalića«, *U krilu vile Latinke: rasprave o hrvatskom humanizmu*, Ex libris, Zagreb, 2015, 239-267. U dubrovačkom Arhivu Male braće čuva se, pod signaturom 1763, prijepis Paskalićeve latinske poezije koji je načinio Antun Krša (1779-1838). Njegov se rukopis sastoji od prijepisa Paskalićevih pjesama iz tiskane zbirke u prvom dijelu te, u drugom dijelu, popisa razlika koje u odnosu na to tiskano izdanje sadrži Uvračenov rukopis. Prema Kršinoj bilješci na predzadnjem listu njegov je prijepis nastao 1812, godinu dana nakon Appendinijeva pregleda znamenitih Kotorana.

zionario biografico, iz čega možemo zaključiti da ni on nije konzultirao tiskano izdanje Paskalićeva latinskog pjesništva.⁵ Prvi kojemu je Paskalić bio dostupan u tiskanom obliku, pa stoga i začetnik rasprave o Pontanovu identitetu u dvadesetom stoljeću, bio je Đuro Körbler. On je u svojoj pionirskoj studiji o talijanskom pjesništvu šesnaestoga stoljeća u Dalmaciji i Kotoru uz pjesničke zbirke Miha Monaldija i Saba Bobaljevića Mišetića prikazao i onu Ludovika Paskalića. Körbleru su bile poznate i talijanska i latinska Paskalićeva tiskana zbirka, a budući da je i on, kao i Appendini, iz Paskalićevih pjesama crpio podatke o pjesnikovu životu te da je među pjesmama našao ukupno šest onih posvećenih Pontanu, očekivano je zaključio: »Bolje bismo poznavali Pasqualijevu mladost, kad bismo mogli pouzdano odrediti, tko je bio 'M. Lodovico da Ponte' ili 'Ludovicus Pontanus', kako ga naš pjesnik zove talijanski i latinski.«⁶

Odmah potom iznio je Körbler novu pretpostavku, koja je, premda ju je formulirao s dužnim oprezom, stekla i kritičare i nasljedovatelje. Njegovu je argumentaciju, zbog nespornosti koje je kasnije potaknula, potrebno iscrpnije prikazati. »Moglo bi naime biti«, piše Körbler, »da je taj Ludovik da Ponte isti onaj ugledni humanist onoga vremena, koji se po zavičaju Bellunu nazivaše i *Pontico Virunio*«. O Ponticu Viruniju znao je pak Körbler sljedeće: da je rođen 1467, da mu je majka bila Grkinja, da je bio učenik Lorenza Valle i Battiste Guarinija, putujući učitelj, pjesnik i autor povijesti Britanije i Italije te da je umro 1520, »u Bologni, Trevisu ili gdje drugdje«.⁷ U nastavku je, kako bi potkrijepio svoju pretpostavku, opširno izložio pohvale koje je u čast Ludoviku da Ponteu, komemorirajući njegovu smrt, Paskalić nizao u sonetima: bio je to sjajan duh obdaren umom, umijećem i vrlinom, od kojeg u onim danima na zemlji nije bilo ni sretnijeg ni božanskijeg, a sada uživa nagradu za svoje plemenite zasluge; učeni autor i nekada lovorom ovjenčani pjesnik, koji je iznenadnom i preranom smrću ostavio neutješna Paskalića u očaju; dok prijateljeva blažena duša uživa u nebu plodove svoje čestitosti i mudrosti, njegovo ime i na Istoku i na Zapadu živi u besmrtnoj slavi.⁸ Nakon tako uopćenih i za humanističko pjesništvo tipičnih pohvala, Körbler je lako mogao ustvrditi kako bi sve to moglo vrijediti i za Pontica Virunija, a odgovarao mu je i Paskalićev navod da je Da Ponte umro prije vremena (*inanzi tempo*, IV,2), s obzirom na to da je Virunio umro s 53 godine. Više je podudarnih pojedinosti Körbler pronašao u tekstu latinske ekloge *In morte Ludovici Pontani*, u

⁵ »Ebbe amico il celebre Pontano«, Šime Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Stamperia di Leopoldo Sommer, Beč, 1856, 240.

⁶ Đuro Körbler, »Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku«, *Rad JAZU*, 212 (1916), 9.

⁷ Isto.

⁸ Paskalićevi soneti Pontanu nalaze se u drugome dijelu talijanske tiskane zbirke po kojoj ih je prikazao Körbler: *In morte di M. Lodouico da Ponte*, L. Paskalić, *Rime volgari di M. Ludovico Paschale da Catharo Dalmatino, non piu date in luce*, Appresso Steffano et Battista Cognati, Venecija, 1549, 77r-78v.

kojoj stoji da je Pontano umro usred životnoga vijeka (*medioque abreptus in aevo*, 27), »dakle sa 50 otprilike godina«, i to na Cipru, kamo je išao posjetiti brata, te da je, uz mnoge druge dokaze učenosti, samoga Paskalića poučio poznavanju neba, nebeskih tijela i njihova kretanja iz kojega se može naslutiti budućnost. Kako je majka Pontica Virunija bila Grkinja, činilo se Körbleru lako mogućim da mu je brat živio na Cipru, a za humanista takva kova podrazumijevalo se da poznaje meteorologiju, astronomiju i astrologiju.⁹ Stoga je on zaključio da je Paskalićev Pontano zapravo Pontico Virunio te da, protivno podacima talijanskih biografa, Virunio »nije umr'o ni u Bologni ni u Trevisu, nego na ostrvu Kipru, a posljednje mu učiteljsko mjesto bijaše u Kotoru«. ¹⁰

Već je u prvoj reakciji na Körblerovu studiju, u osvrtu profesora talijanskog jezika i književnosti na zadarskoj gimnaziji Waltera baruna Ljubibratića, objavljenom godinu poslije, ovo dokazivanje u korist Pontica Virunija ocijenjeno kao »odviše smjelo i za naše doba«, u kojem su, primjećuje Ljubibratić, »i najsmjelije kombinacije dopuštene, samo ako su štampane«. ¹¹ Iako je odgovorio na Ljubibratićevu kritiku, koja je ciljala na brojne aspekte njegove studije, Körbler se u svojem odgovoru nije ponovno doticao pitanja o Pontanovu identitetu. ¹² Körblerovu je pretpostavku desetljeće potom odbacio i Arrigo Zink. Osim što je ispravio njegov podatak o Lorenzu Valli kao Ponticovu učitelju – nije bila riječ o Lorenzu, već o Giorgiu Valli – Zink se oslanjao na prethodna istraživanja prema kojima je Virunio sigurno umro na tlu Italije, a ne na Cipru i prema kojima nema dokaza da je ikada boravio u Kotoru. Na Körblerovo poistovjećivanje Ponticove i Pontanove dobi Zink je upozorio kako se dobro zna da sredina životnoga vijeka ne može biti ništa drugo nego 35., a ne 50. godina života, ali rješenje za identifikaciju Paskalićeva Pontana nije ponudio. ¹³

Giuseppe Praga susreo se 1939. s imenom Ludovika Pontana u drugačijem kontekstu, proučavajući znanstvenoj javnosti dotad nepoznatu talijansku zbirku kotorskog humanista Jurja Bizantija *Rime amorose* (Venecija, 1532), na čijem je kraju Bizanti dao otisnuti jedino Pontanovo djelo koje nam je ostalo sačuvano, latinsku pjesmu u elegijskim distisima *Carmen Virgini Matri sacrum*. Praga je

⁹ Đ. Körbler, n. dj. (6), 11-13.

¹⁰ Đ. Körbler, n. dj. (6), 13.

¹¹ W. barun Ljubibratić, »Dr. Đ. Körbler: 'Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku'«. Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti; knjiga 212.», *Ljetopis JAZU: za godinu 1916*, 31/II (1917), 86.

¹² Đuro Körbler, »Odgovor na recenziju W. baruna Ljubibratića o mojoj raspravi: 'Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku'«, *Ljetopis JAZU: za godinu 1916*, 31/II (1917), 94-108.

¹³ Arrigo Zink, »Đuro Körbler, *Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka, napose u Kotoru i u Dubrovniku* (*La poesia italiana del secolo XVI in Dalmazia e particolarmente a Cattaro e a Ragusa*), in *Rad*, n. 212, Zagabria, Accademia jugoslava, 1916«, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, I (1926), 258-259.

ispravno Bizantijeva Pontana poistovjetio s Paskalićevim. Na temelju Bizantijevih riječi o Pontanu u predgovoru tiskanoj latinskoj pjesmi ustvrdio je kako se mora raditi o Kotoraninu ili barem o osobi koja je u Kotoru duže boravila i djelovala, a kako među kotorskim plemićkim obiteljima nije pronašao prezime *Da Ponte*, pretpostavio je da se u Boku preselio jedan ogranak istoimene venecijanske obitelji.¹⁴

Možda je i navedeno Pragino mišljenje jednim dijelom utjecalo na Milicu Popović da u raspravu potom uvede posve novoga kandidata za Paskalićeva Pontana. Kako pripovijeda u svojem radu o Paskalićevoj poeziji, osnovni poticaj za novu identifikaciju došao joj je iz jednoga marcianskog rukopisa u kojem je Apostolo Zeno s Paskalićevim talijanskim pjesmama doveo u vezu inače ne osobito poznatoga Luigija da Ponte, potestata u Trevisu godine 1559. No kako je pronašla da je Luigi da Ponte umro iste 1559, odnosno ne samo nakon izlaska Paskalićevih *Rima* nego i nakon Paskalićeve smrti, Popović se i sama ogradila od vlastite pretpostavke barem dok se ne potvrdi točnost podataka kojima je raspolagala. Svojim mišljenjem nije ostvarila znatan utjecaj na daljnje pokušaje da se utvrdi Pontanov identitet.¹⁵

Iako su Zink i Praga s pravom odbacili Körblerovu tezu, njihove su reakcije ostale nezapažene te je tako Körbler pedesetih godina prošloga stoljeća našao utjecajne nastavljače u zaslužnim istraživačima kotorskog arhiva Ristu Kovijaniću i Ivu Stjepčeviću. Oni su, prolazeći kroz sudske i notarske arhivske knjige, uvjereni da pronalaze novu građu o Körblerovu Ponticu Viruniju, donijeli niz vjerodostojnih podataka o obitelji kojoj je doista pripadao Paskalićev Ludovik Pontano.¹⁶ Utvrdili su da je njegov otac bio Jacopo da Ponte, Talijan rodом iz Martinenga kod Milana, doktor medicine čiju prisutnost i djelovanje kao gradskog liječnika u Kotoru dokumenti potvrđuju prvi put 1487. (1498. spominje ga se kao bivšeg gradskog liječnika) te ponovno od 1505. sve do smrti 1523. Godine 1483. Jacopo da Ponte oženio se Kotorankom iz vlasteoskoga roda Paskalić (Pasquali), Nikoletom Jakova Paskalića, s kojom je imao tri kćeri i trojicu sinova.¹⁷ Najstariji, Frano, koji je bio liječnik, 1525. sigurno se nalazio u Famagusti na Cipru, Antun

¹⁴ Giuseppe Praga, »Le Rime amorose di Giorgio Bisanti da Cattaro«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 27 (1939), 7-8.

¹⁵ Milica Popović, »Nekoliko podataka o pesniku Ludoviku Paskvaliću (Pascale)«, *Zbornik istorije književnosti Odeljenja literature i jezika SANU*, 2 (1961), 58-59. Identičan tekst, u dijelu o Pontanu, pretisnut je i u M. Popović, *Ogledi i studije o renesansnoj poeziji*, Dečje novine, Beograd, 1991, 110-111. Za marcianski rukopis koji je konzultirala Popović je dala signaturu i naslov: Mss. Ital. cl. VII, 2321, *Scrittori Veneziani*; podatak o Apostolu Zenu donosim prema rukopisnom katalogu marcianskih kodeksa na <http://cataloghistorici.bdi.sbn.it> (pristupljeno 2. prosinca 2018).

¹⁶ Risto Kovijanić, Ivo Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora (XIV-XVIII vijek)*, knj. 1, Istoriski institut NR Crne Gore, Odjeljenje za proučavanje Crnogorskog primorja, Cetinje, 1957, o Pontanu na 57-63.

¹⁷ R. Kovijanić, I. Stjepčević, n. dj. (16), 59.

je vjerojatno bio svećenik, a pouzdano notar i kancelar Kotora, dok o najmlađem, Ludoviku, arhivski izvori, u kojima se prvi put spominje 1512, kazuju da je bio kancelar Korčule sigurno 1525, 1526. i 1527. (s tim da se nalazi u Kotoru u rujnu 1525, kada na sud donosi oporuku brata Antuna, i u lipnju 1526, kada se potpisuje na sestrin bračni ugovor); 1529. i u razdoblju do 1534. potvrđena je njegova prisutnost u Kotoru, gdje se u spisima najčešće pojavljuje kao arbitar u sporovima. Te 1534. Ludovik je dvije godine prije roka podmirio obaveze vezane uz sestrin miraz te spomenuti istraživači pretpostavljaju da je to učinio upravo pred odlazak bratu na Cipar. Iz Paskalićeve je pjesme poznato da je nedugo nakon dolaska onamo preminuo.¹⁸

Novi podaci o Pontanu koje je iznjedrilo istraživanje kotorskog arhiva iznimno su vrijedni, no Kovijanić i Stjepčević pri njihovu su tumačenju, nažalost, otišli u krivome pravcu: cio su naime prilog za Pontanov životopis usmjerili u nastojanje da potkrijepe Körblerovu identifikaciju, uvjereni da pružaju nove podatke za životopis Lodovica da Ponte – Pontica Virunija. Nije im bilo poznato da se zna ime njegova oca Giorgia, a navod o majci Grkinji objasnili su time što je Pontanova majka bila s Balkana. Godinu smrti koja se donosi u talijanskoj literaturi, 1520, vidjeli su kao godinu kad mu se tek gubi trag u Italiji i ponudili novu, »vjerojatno 1534«, a i dotadašnje pretpostavke o mjestu njegove smrti u Italiji otklonili su kao nepouzdanu, s obzirom na to da je iz Paskalićeve ekloge jasno kako je Pontano umro na Cipru. Kako su slijedili Körblera u shvaćanju da su pedesete sredina životnoga vijeka, pretpostavili su da se Pontano rodio pedesetak godina prije 1534, a datiranje njegova rođenja u razdoblje 1483-1487. odgovaralo je vremenu kada se otac Jacopo da Ponte ne spominje u arhivskim knjigama Kotora, pa su sugerirali da se Pontano mogao roditi u Milanu; za drugo razdoblje kad očeva prisutnost u Kotoru nije potvrđena, 1497-1505, pretpostavili su da bi moglo biti doba Pontanova školovanja u Italiji. Naposljetku, u obliku odgovora na vlastito pitanje, »Je li to poznati italijanski humanista Lodoviko da Ponte, pjesnik i pisac istorije Italije i Britanije, ili ne?«, Kovijanić i Stjepčević odgovaraju: »Sve okolnosti govore da jeste«.¹⁹ Iz tog uvjerenja proizlazi i ono što su unutar ove teme smatrali najvažnijim otkrićem za kotorsku kulturnu povijest, da je majka znamenitoga Talijana Pontica Virunija bila Kotoranka, čime je, kako su naglasili, objašnjeno i zašto ga je Paskalić nazvao »našega roda slavom«.²⁰

Važno je spomenuti kako cijeli ovaj gotovo nevjerovatan niz istraživačkih nesporazuma počiva na jednoj od krivih premisa koju su kotorski autori baštinili

¹⁸ R. Kovijanić, I. Stjepčević, n. dj. (16), 62.

¹⁹ Isto.

²⁰ Upravo za to mjesto iz 17. stiha Paskalićeve ekloge Pontanu postoje varijantne lekcije: *nostrae gloria gentis*, koje se nalazi u tiskanom izdanju, objavljenom postumno (L. Paskalić, n. dj. [2], 51r), u venecijanskom rukopisu prvotno je glasilo *nostrae gloria saeculi*, a iznad riječi *saeculi* naknadno je dodano *terre*; na to je već upozoreno u D. Novaković, n. dj. (4), 245-246.

od Körblera, a bez koje pontanovsko pitanje, izgledno je, ne bi ni figuriralo u njihovoj knjizi o povijesti školstva u Kotoru. Na Ludovika Pontana kojeg su susreli u arhivskim knjigama prenijeli su prvo tvrdnju da je bio »vješt grčkom i latinskom jeziku«, koju je Körbler donio iz talijanske literature o Ponticu Viruniju; pa onda i da je bio Paskalićev učitelj grčkoga i latinskoga (Körbler je držao vjerojatnim da je Pontano Paskalića naučio grčki); zatim da je poučio Paskalića i meteorologiji, astronomiji i astrologiji, kako je mislio i Körbler; te su uopće slijedili Körblerovu misao da je Viruniju, koji je inače djelovao kao učitelj u Italiji, posljednje učiteljsko mjesto bilo u Kotoru. Naglasili su kako nije dovoljno poznato čime se Pontano bavio u kotorskom razdoblju od 1529. do 1532, ali je sigurno da je prije boravka na Korčuli bio nastavnik u Kotoru, što »odgovara đlačkom dobu Ljudevita Paskalića«.²¹

Unatoč obećanju Kovijanića i Stjepčevića da će se ovim pitanjem, relevantnim, kako kažu, i za talijansku znanost, nastaviti baviti prvenstveno proučavanjem talijanskih izvora i literature – i unatoč tomu što su njihovi dokazi za Körblerovu tezu zapravo bili protudokazi – njihovo uvjerenje da je proslavljeni humanist Lodovico da Ponte – Pontico Virunio bio sin Kotoranke i »našega roda slava« i također jedan od najčuvenijih profesora na kotorskoj gramatičkoj školi, ostavilo je dalekosežan trag u prikazivanju povijesti bokokotorske književnosti i kulture.²² Čini se da je istraživački previd uočio jedino inače utjecajni povjesničar književnosti Radoslav Rotković. On je sedamdesetih godina prošloga stoljeća jasno upozorio na to da su Kovijanić-Stjepčevićeva arhivska istraživanja, u nastojanju da identificiraju Körblerova Lodovica da Pontea (Virunija), identificirala *kotorskoga* Lodovica da Pontea, pravog adresata Paskalićevih pjesama, i da je

²¹ R. Kovijanić, I. Stjepčević, n. dj. (16), 62.

²² U kasnijim radovima Kovijanić Viruniovo djelovanje na kotorskoj školi preciznije smješta u drugo desetljeće šesnaestoga stoljeća: Risto Kovijanić, »Ko je bio Ludovikus Pontanus? Na dan stogodišnjice kotorske gimnazije«, *Politika* (dodatak *Kultura – umetnost*), god. 62, br. 18.727 (21. studenoga 1965), 20; Risto Kovijanić, *Koterski medaljoni*, Gospa od Škrpjela, Perast, 2007. [prvo izdanje: Centar Ars, Beograd, 1976], 72, 78, te osobito poglavlje »Znameniti nastavnici«, 157-158. Ivo Stjepčević, povjesničar i arhivist, preminuo je iste 1957. kada je objavljena monografija *Kulturni život staroga Kotora*. Godine 2003. prigodom predstavljanja njegovih sabranih djela u Zagrebu, fascinantnu povijest suradnje između Stjepčevića i Kovijanića ispriopovjedio je don Branko Sbutega. Prema njegovim riječima, don Ivo Stjepčević od 1948. robijao je pod optužbom za ustaštvo (za koje je kao dokaz bila poslužila njegova kolekcija srednjovjekovnoga kotorskog novca). Zbog potreba kotorskog arhiva bio je prebačen u zatvor u Kotoru, gdje mu je u radu na arhivskoj građi pomagao »zatvorski kolega« Risto Kovijanić, koji je robijao pod optužbom za četništvo. Kao plod njihova tadašnjeg rada nastala je spomenuta knjiga; <https://www.index.hr/Vijesti/clanak/tjedan-hrvata-iz-crne-gore-predstavljena-sabrana-djela-don-iva-stjepcevic/161387.aspx> (pristupljeno 20. ožujka 2018). Kovijanić, po struci profesor jugoslavistike i komparatist, bio je jedan od osnivača kotorskog arhiva i neko vrijeme direktor kotorske gimnazije.

njegovo poistovjećivanje s Viruniom promašeno.²³ No, iako poznati, Rotkovićeви su radovi ostali zaobiđeni, a relevantna literatura u kojoj se može naći spomen Pontana i dalje inzistira na njegovu nejasnom identitetu. Tako Miroslav Pantić u sintezi *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske* (1990) govori o Pontanu kao zagonetnom ugledniku, vjerojatno Kotoraninu podrijetlom, koji je neko vrijeme predavao na kotorskoj humanističkoj školi, te se nada novim sigurnim vijestima koje bi riješile »problem njegove ličnosti«. ²⁴ Vrlo je slično Pontano predstavljen u *Hrvatskom biografskom leksikonu* (1993), gdje se preuzimaju tvrdnje o njegovu nastavničkom radu, a životopis završava ogradom: »Ostaje otvoreno pitanje jesu li on i talijanski humanist s istim imenom jedna osoba, kao što bi se dalo zaključiti iz Paskvalijeve soneta«. ²⁵ Mirka Zogović u Kalezićevu izboru iz Bizantijeve, Paskalićeve i Bolićine poezije u ediciji *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka* (1996), štoviše, izjednačuje mogućnosti o Viruniju, Luigiju da Ponteu o kojem je pisala Milica Popović, te Ludoviku da Ponteu, sinu Talijana i Kotoranke. ²⁶ Slobodan Prosperov Novak 2011. Pontana prikazuje mješavinom Körblerove teze i Kovijanić-Stjepčevićevih dokazivanja: u Paskalićevu učitelju i prijatelju vidi Lodovica da Pontea (1467-o. 1520), autora britanske i talijanske povijesti, no kojemu je majka bila »Kotoranka, najvjerojatnije grčkog roda«. ²⁷ U Novakovoj hrestomatiji pisanoj nešto kasnije u suautorstvu s Viktorijom Franić

²³ Radoslav Rotković, »Humanista Ljudevit Paskalić Kotoranin«, *Stvaranje*, 30, 1 (1975), 111-112; isti, *Crnogorsko književno nasljeđe*, Pobjeda, Titograd, 1976, 108-110; tako i u isti, *Istorija crnogorske književnosti*, knj. II, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, 197, 204-205. Usputno je, i ne problematizirajući je dublje, Rotković doveo u pitanje i tvrdnju o Pontanu kao Paskalićevu učitelju, o čemu će više govora biti malo kasnije.

²⁴ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*, Srpska književna zadruga, Beograd, 36, bilj. 47; 45. Luciana Borsetto, pišući o Bizantiju i Paskaliću, uz spomen Pontana odlučuje se tek za citiranje Pantića: Luciana Borsetto, »L'imitatio Petrarce nelle Rime amorose di Giorgio Bizantio Catharense (Venezia 1532)«, *Andar per l'aria: Temi, miti, generi nel Rinascimento e oltre*, Longo Editore, Ravenna, 2009, 145-146, bilj. 14; i s t a, »Della laude soave cibo de i nomi degni d'onori: sulle Rime diverse di Ludovico Pascale«, *Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana III / Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico III*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2013, 225, bilj. 20. Saša Brajović, kojoj je Pontano važan kao autor pjesme posvećene Djevici Mariji, slijedi Pragu tezu o venecijanskom podrijetlu; Saša Brajović, *U Bogorodičinom vrtu: Bogorodica i Boka Kotorska – barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva*, Plato – Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2006, 101.

²⁵ Stjepan Kراسić – Anto Lešić, »Da Ponte, Lodovico (Pontano, Pontanus)«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb, 1993, 224-225.

²⁶ Đ. Bizanti, Lj. Paskvalić, I. B. Bolica, *Izabrana poezija*, priredio Slobodan Kalezić, Obod, Cetinje, 1996, 330, bilj. 5.

²⁷ Slobodan Prosperov Novak, *Boka kotorska od kampanela do kampanela*, AGM, Zagreb, 2011, 84.

Tomić (2015, 2016) obnovljena je teza o nejasnosti Pontanova identiteta, uz netočnu tvrdnju kako ništa iz pjesnikova opusa nije sačuvano.²⁸

2.

Premda već nakon Kovijanić-Stjepčevićevih nalaza Pontanov identitet nije trebao ostati nejasan, čini se da je s obzirom na spomenutu nesigurnost koja se provlači literaturom nova potvrda o njegovu kotorskom podrijetlu bila prijeko potrebna. Potvrda se nalazi u stihovima jednog na prvi pogled neočekivanog svjedoka, hvarskog pjesnika Hanibala Lucića (1485-1553), u njegovoj talijanskoj zbirki tiskanoj 1556, koja je znanstvenoj javnosti postala poznata tek 2018. godine, kada je Ivan Lupić izvijestio o svojem pronalasku tri primjerka knjige.²⁹ U četrnaestom sonetu Lucićeve zbirke, upućenom Ludoviku Paskaliću, autor hvali kotorske pjesnike, a među njima i Pontana, kojega stavlja uz bok pripadnicima čuvenih kotorskih porodica Buća, Pellegrini i Bizanti. Važno je da pritom Lucić, i to na dva mjesta, izričito navodi kako su svi rođeni u Kotoru: *Iui nacquero i Bucchi (e Pellegrini) / Il Bisantio e Pontani (e in larga copia) / Altri teco, che dir quiui non posso tutti. / Che sia, non so, ch'a tanto ben l'inchini / Altro che la nathia sua stella propria, / Felice Terra e voi felici frutti* (9-14).³⁰

Nije, zapravo, nimalo neobično da je Lucić znao za Pontana kad nam je, zahvaljujući otkriću Lucićevih *Soneta*, postala očita mnogostrukost veza koje je on održavao s kotorskim pjesnicima. Prema tome, podatak koji on donosi kao suvremenik i poznavatelj kotorske književne scene dovoljan je da se konačno odbace identifikacije Pontana s Ponticom Viruniom i bilo kakve sumnje u interpretaciju koju je na temelju arhivskih istraživanja Stjepčevića i Kovijanića iznio već Rotković. Ludovik Pontano, čiji je otac bio Talijan nastanjen u Kotoru, a majka pripadnica kotorske plemićke obitelji, pouzdano je bio rođen u Kotoru, zbog čega je i Paskalić mogao reći da je bio »slava našega naroda« ili »slava naše zemlje«.

²⁸ Viktorija Franić Tomić – Slobodan Prosperov Novak, *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2015, 163-164; isto i u: Viktorija Franić Tomić – Slobodan Prosperov Novak, *Zlatna knjiga bokeljskih književnika*, Lilliput, Zagreb, 2016, 163-164. Autorima nije bila nepoznata Bizantijska zbirka u kojoj je otisnuta Pontanova pjesma, no u opisu zbirke potpuno prešućuju latinske tekstove koji uokviruju talijanske (o Bizantiju u objema navedenim knjigama na str. 143).

²⁹ Ivan Lupić, »Italian Poetry in Early Modern Dalmatia: The Strange Case of Hanibal Lucić (1485-1553)«, *CM XXVII* (2018), 5-41. Uz studiju o knjizi i njezinu otkriću te o višejezičnom aspektu hrvatske renesansne književnosti, Lupić donosi i izdanje Lucićevih talijanskih soneta, a na važnost ovoga mjesta za identifikaciju Ludovika Pontana upozorava na str. 21, osobito bilj. 39. Zahvaljujem Ivanu Lupiću kako na poticaju za daljnje bavljenje Pontanom tako i za sugestije pri pisanju ovoga rada; na sugestijama oko Pontanove pjesme zahvaljujem Niki Biliću.

³⁰ Isto, 33.

Pontanov životopis zasad je oskudan i ne sadrži puno čvrstih podataka o tome čime se humanistički pjesnik bavio. Budućim istraživanjem korčulanskog, zadar-skog, a možda još uvijek i kotorskog arhiva vjerojatno će se pronaći novi izvori kojima bi se biografska natuknica o njemu mogla upotpuniti. Za ovu priliku zadržat ću se na dvije pojedinosti, koje mogu biti i smjernice za daljnje istraživanje: prva se tiče pretpostavke o njegovu učiteljskom djelovanju, a druga razdoblja koje je proveo kao kancelar na Korčuli.

Pretpostavka o Pontanovu učiteljskom mjestu u Kotoru, koja je, kako je prikazano, potekla od Körblera, nije imala uporište u Paskalićevu tekstu. Paskalić nigdje sebe ne naziva izrijekom Pontanovim učenikom ni njega svojim učiteljem na taj način da bi se moglo zaključiti da je Pontano predavao na kotorskoj humanističkoj školi. Mjesto koje je Körbler tako čitao nalazi se u Paskalićevoj latinskoj eklogi, gdje jedan od pastira kaže da ga je Pontano poučavao tajnama prirode (*Pontanus, qui naturae nos abdita primum / edocuit*, 72-73). Mnogobrojni dokazi njegove učenosti (*multa docta sui monumenta*, 78-79) pobliže se prikazuju u dvadesetak stihova, a odnose se na čitanje nebeskih znakova pomoću kojih je Pontano znao predvidjeti ne samo promjene vremena nego i velika zbivanja sudbinska za čovjekov život, poput rata i mira.³¹ Osim jednoga »uči, dječčače« (*disce, puer*, 82), što može govoriti samo o razlici u njihovim godinama, nema jasnijih tragova o Pontanovu i Paskalićevu međusobnom odnosu.

Ipak, zavedeni Körblerovim tumačenjem, Kovijanić i Stjepčević su inicijal M. u naslovu Paskalićevih soneta Pontanu (*In morte di M. Lodouico da Ponte*) shvatili kao skraćenicu za riječ *magister* u značenju *učitelj*. Radilo se zapravo o oznaci za *miser*, koja se pojavljuje pred imenom dvanaest Paskalićevih adresata u zbirci.³² Također, nisu uočili da se u sudsko-notarskim spisima Pontano baš nigdje ne naziva učiteljem: dok uz imena učitelja koje autori navode prije i nakon Pontana redovito stoji neka od sljedećih formulacija: *magister scholarum grammaticarum Catari, rector scholarum in Cataro, magister scholarum grammaticae, grammaticae professor huius magnifice communitatis, maestro prete, precettore di grammatica, preceptor puerorum in grammatica, precettor publico, precettor di scola*, Ludovik Pontano zabilježen je redom kao: samo *miser Lodovico* ili *miser Lodovico, canzelier de Curzulle*, potom *egregius dominus Ludovicus de Ponte, cancelarius Communitatis Currcule*, te *egregius vir dominus Ludovicus de Ponte* i jednostavno *dominus Ludovicus*.³³

Stoga je s pravom Rotković doveo u pitanje tezu da je Pontano djelovao kao humanistički učitelj na kotorskoj školi. Pontano je eventualno mogao Paskaliću biti privatni učitelj ili naprosto netko od koga je mlađi pjesnik u neslužbenim humanističkim razgovorima mnogo toga naučio, a mogao je Paskalić, isto tako,

³¹ L. Paskvalić, n. dj. (2), 52r-v.

³² Autori, kako sami izrijekom kažu, zbircu nisu imali na raspolaganju, već im je bila poznata samo preko Körblerovih navoda; R. Kovijanić, I. Stjepčević, n. dj. (16), 57.

³³ Isto, 59-62.

211-3

Et de vobis... ad Cap. LXIII.

sub rubrica: Et Curia ad plura

Item statuitur qd quando curia minor non potest se concordare, necesse
minore curia, et minor illud plerum in testibus parvis, et illud qd in
dicitur esse iustum iudicium, et sine fraudibus intelligendo qd in iis
causis alijs proprijs, parvis esse non possit, nec in eorum genere.

Et eodem modo ad Cap. CXXXII. sub rubrica

Et iudex non possit recurrere aliquo sine testibus aut Curia

Item statuitur et ordinatur est qd alijs iudex non possit recurrere aliquo
persona sine testibus aut Curia. Et si recipere non offerat sine testibus
alijs iudicis, vel aliam personam. Et recipere sicut qui sibi videtur con-
currere aliquam personam, hoc faciat de testibus iudicis vel iudicis qui erant
vel erit in iudicio, et non alij, si vero iudex vel iudicis non offerat
in civitate Curia possit

Ludovicus de Ponte Comes totius Curie
Et in hunc modum

Slika 1. Pontanovi ispisi iz Korčulanskog statuta,
Obiteljski fond Arneri, HR-DADU-SCKL-459, 14.211/3.

jezikom bukolske poezije govoriti o Pontanovim djelima, po kojima je poučavao svoje suvremenike: o kakvu traktatu, didaktičkoj pjesmi ili epu, u kojima se objašnjavaju pojave i promjene u prirodi. Od Jurja Bizantija, koji je objavio Pontanovu pjesmu, znamo da je Pontano pisao ne samo poeziju nego i prozu, koja nam nije sačuvana. No o tome da je Pontano predavao na kotorskoj humanističkoj školi nema nikakvih dokaza.

Sigurno se, s druge strane, zna da je Pontano radio u općinskoj kancelariji na Korčuli. To kazuju i kotorska arhivska vrela u kojima se spominje u vrijeme dok je bio korčulanski kancelar (1525, 1526. i 1527).³⁴ No u tom se svojstvu pojavljuje već 1520. godine. Izvor je podatka korčulanski dokument, odluka kneza Melchiorea Nadala o zabrani izvoza drva s otoka za strance, koju je kao *notarius et cancellarius Curzulae* Pontano pročitao i objavio u travnju te godine pred mnoštvom plemića i građana, kako kaže njegova razvedena i lijepa formula datacije na kraju isprave.³⁵ Na istoj je dužnosti i 1528. godine, iz koje je sačuvana oporuka s njegovim notarskim znakom i punom titulom *Ludovicus de Ponte publicus apostolica auctoritate notarius comunis Curzole cancellarius*.³⁶ Bez datacije su, ali su vlastoručni, Pontanovi ispisi dvaju poglavlja Korčulanskoga statuta, pod koje se potpisao kao *Ludouicus de Ponte cance(llari)us co(mmun)is Curzole*, sačuvani u Arhivu obitelji Arneri (**Slika 1**).³⁷

³⁴ Isto, 60. Prema Kovijanićevim i Stjepčevićevim istraživanjima, Pontano je sigurno bio u rodnom gradu 1512, nakon toga ne znaju gdje se nalazi sve do 1525, kad je na Korčuli, dok je 1529. opet u Kotoru.

³⁵ »Lata, data et in his scriptis pronuntiata fuit suprascripta per praefatum magnificum dominum comitem sedentem in logia cancellariae, lecta et publicata per me Lodouicum de Ponte, notarium et cancellarium Curzulae, astante copiosa multitudine nobilium et ciuium sub die Dominico xxix. Aprilis, MDxx, praesentibus domino Francisco Petrouich et Ulixe de Nicolinis, testibus habitis, rogatis«, J[aromir] Hanel (ur.), *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (1214-1558)*, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, sv. 1, JAZU, Zagreb, 1877, 255. Odluka je tiskana u zadnjoj cjelini Hanelova izdanja (*Litterae ducales aliaeque decisiones, privilegia communitatis ac universitatis populi et insulae Curzulae*), koja u recentnim izdanjima Korčulanskoga statuta nije pretisnuta. Hanelov predložak za tu cjelinu bio je rukopisni zbornik dukala, odluka i povlastica danih Korčulanima, prijepis Jakova Arnerija iz 1748. godine, danas u Obiteljskom fondu Arneri, Državni arhiv u Dubrovniku – Arhivski sabirni centar Korčula – Lastovo.

³⁶ Ovaj dokument konzultiram u prijepisu novijega datuma: Frano Radić, *Građa za povijest otoka Korčule*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, R 6310/9: *Prijepisi isprava iz arhiva obitelji I. Kapor u Korčuli*. U drugom Radićevu ispisu, na kojem se ne vidi sigurna datacija originalnog dokumenta, također se javlja *Ludovicus de Ponte cancellarius communis Curzule*; NSK R 6310/7: *Pleme Arneri-Piruzović u Korčuli (Prijepisi listina i dr. dokumenata iz arhiva Rafa Arnerija, bilježnika u Korčuli)*.

³⁷ Obiteljski fond Arneri, HR-DADU-SCKL-459, 14.211/3. Pri sređivanju fonda taj je list bio pogrešno evidentiran kao »List latinskog rukopisa (originala?) conta Ludovico de Pomo«. Međutim, kneza Ludovica de Poma na Korčuli nije bilo; s originalnog su rukopisa bili pogrešno iščitani i prezime i kratica za *cancellarius*. Francesco Bettarini, u pokušaju da

3.

Osim u Lucićevoj i Paskalićevoj Pontano je, kao što je spomenuto, dobio mjesto, i to povlašteno, u još jednoj zbirci talijanskih pjesama. Riječ je o najstarijoj tiskanoj talijanskoj pjesničkoj knjizi nekog autora s ovih prostora, zbirci *Rime amorose* Kotoranina Jurja Bizantija (o. 1490-1558/1565), objavljenoj u Veneciji 1532. Bizanti je svoj talijanski kanconijer, sastavljen od soneta, kancona, balada i jedne ottave, uokvirio dvjema latinskim pjesmama: vlastitim programskim hendekasilabima na početku i Pontanovom religioznom elegijom na kraju. Toj je elegiji predmetnuo kratak prozni predgovor (*Praefatio*) u kojem je objasnio razlog zbog kojeg ju je odlučio objaviti. Iz njegovih je riječi razvidno da se nalazio u najužem krugu Pontanovih prijatelja.³⁸ Stoga su vrijedna njegova svjedočanstva o Pontanu kao osobi i Pontanu kao autoru.

Svojega prijatelja Bizanti je opisao kao osobu otmjena i ugodna duha (*elegans ac amoenum ingenium*), koja se tek ponekad uspije odmaknuti od obiteljskih briga i uteći se druženju s muzama. Bilo da piše poeziju ili prozu, stil mu je sjajan i urešen, a osobito se odlikuje u izboru misli i riječi (*nitens ac floridus, praecipuus tamen in sententiarum ac verborum delectu*). No, zbog skromnosti slabo cijeni vlastita djela, te rijetko i najodanijim prijateljima dopušta da ih čitaju: niti, kako tvrdi, ima povjerenja u vlastiti talent, niti odobrava kada se talentom tko hvali. Pontano je revno skrivao dokaze svoje sposobnosti, ali je Bizanti, čini se, bio još revniji u njihovu traženju. Kao njegov najbližiji prijatelj (*ego, qui omnium coniunctissime cum eo vixi*), uspio mu je djela naći u nekom zakutku, sva jednako

---

repertorij dalmatinskih notara sastavi samo na temelju objavljenih izvora, na korčulanskom popisu Ludovika Pontana (pod imenom *Lodovico Ponte da Venezia*) pogrešno smješta u 1431. godinu; Francesco Bettarini, »Per un censimento dei notai dalmati«, *La Rivista dalmatica*, 111 (2014), 19. Izvor mu je spomenuto Hanelovo izdanje Korčulanskog statuta u dijelu *Reformationes*, gdje se pod odredbom 186, iz 1431, nalazi tekst »Ludovicus da Ponte Cancellarius examinavit ex libro Catastich ad car. 57«; J. Hanel, n. dj. (34), 123. Hanel je i zbirku reformacija i katastik preuzeo iz talijanskog izdanja statuta, gdje stoji prijevod: »Lodouico da Ponte Cancelliero hà copiado dal libro del Catastico à Car. 57« (*Liber legum ac statutorum ciuitatis et insulae Curzulae*, Ex typographia ducali Pinelliana, Venecija, 1643, 101). Odredba 186. tiče se službe sudaca i ne stoji u vezi s popisom općinskih imanja. Sklon sam vjerovati da je citirani redak s Pontanovim imenom bio mlađa marginalna bilješka u rukopisu *Reformacija*, koja znači da je Pontano neke tekstove usporedio i provjerio im usklađenost i koja je interpolirana u izdanje 1643. Rukopis koji je poslužio kao predložak za talijansko izdanje reformacija i katastika nije bio poznat u Hanelovo vrijeme, a nije ni danas. Kada pak Bettarini povezuje Pontana s Venecijom, pretpostavljam da slijedi Pragu; G. Praga, n. dj. (14), 7-8.

³⁸ Zanimljivo je i da je Pontano jedina osoba koju je Bizanti u svojim 66 pjesama adresirao imenom; u sonetu *Non ti amirar, Pontan, s'io adoro tanto*: Juraj Bizanti, *Rime amorose di Giorgio Bizantio Catharense*, Iacob dal Borgo, Venecija, 1532, sign. B5r. Bizanti i Pontano susretali su se i obavljajući građanske dužnosti pred kotorskim sudom; R. Kovijanić, I. Stjepčević, n. dj. (16), 61.

lijepo dotjerana (*culta quidem omnia, et in quibus nullum nitoris discrimen fate-are*). Jednu jedinu elegiju Bizanti je ipak ukrao, »smionije«, kako kaže (*audacius surripui*), i premda se Pontano nikada nije dao nagovoriti da ju objavi, prijatelj mu to, dakle, sada čini bez njegova pristanka ili, još točnije, bez njegova znanja (*invito, seu verius ignaro eo*), a nada se oprostima jer tim činom zapravo ne dopušta da ostanu skrivene Pontanove pobožne molitve. Naposljetku, ako bi što u stihovima bilo nezgrapno – završava Bizanti – čitatelj neka oprost i onomu koji ih je želio objaviti imajući na umu pobožnost i prijatelje, i onomu koji bi ih sigurno bio popravio za objavljivanje, da je samo imao priliku.

Pontanov *Carmen Virgini Matri sacrum*, koji slijedi nakon predgovora, dosad se u literaturi spominjalo tek povodom Bizantijske zbirke te ga se, uz sažet nagovještaj njegova sadržaja, tumačilo u kontekstu petrarkističkoga kanconijera uz koji je tiskan.³⁹ Bizantijsko obrazloženje da ga je odlučio tiskati kako bi iznio na svjetlo dana pjesmu koju njezin autor zacijelo ne bi bio objavio sam, proučavatelji pritom djelomično ostavljaju po strani, kao svojevrsnu konvenciju, a u njegovoj pozadini vide Bizantijsku nakanu da u tradicionalnoj petrarkističkoj maniri zbirku zaokruži pjesmom u čast Djevici Mariji.⁴⁰ Njegova četiri religiozna soneta, koja je Praga, inače, smatrao najuspjelijima u cijeloj zbirci, zbog odricanja od zemaljske ljubavi interpretiraju se kao prijelaz prema elegiji, koja konačno znači potpuno okretanje prema ljubavi božanskoj. Također, neki je uvrštavaju i u tradiciju našega latinističkog petrarkizma i povezuju s Marulićevim latinskim prepjevom Petrarkine *Vergine bella*.⁴¹ Nešto veću pozornost pridaje joj jedino Saša Brajović u svojem kratkom pregledu bokokotorskoga humanističkog pjesništva o Bogorodici: prema njoj, pjesma je nastala »u snažnoj petrarkističkoj tradiciji i predstavlja, poput mnogih drugih u svoje vreme, neku vrstu slobodne interpretacije originala« (tj. Petrarkine pjesme), a dominantne elemente u Pontanovu opisu Djevice treba tražiti u učenju tada utjecajnoga firentinskog neoplatonizma.⁴²

Dosadašnjim interpretacijama – koje elegiju zbog položaja što joj ga je u svojoj primarno ljubavnoj zbirci dao Bizanti već samim tim vide kao dio petrarkističkoga kanconijera – pokušat ću, čitajući je izvan toga naknadno nametnutog konteksta, suprotstaviti nekoliko zapažanja kojima je cilj pokazati kako se na sadržajnoj razini ova Pontanova pjesma prvenstveno veže uz kasnosrednjovje-

³⁹ G. Praga, n. dj. (14), 8; Josip Torbarina, »Naš prilog evropskom petrarkizmu«, *Forum*, 13 (1974), 27, 4-5, 589-590; Slobodan Kalezić, »Poetski triptih renesansnog Kotora«, u Đ. Bizanti, Lj. Paskvalić, I. B. Bolica, n. dj. (26), 13; Luciana Borsetto, »*L'imitatio Petrarce nelle Rime amorose di Giorgio Bizantio Catharese* (Venezia 1532)«, n. dj. (24), 145-146; Radoslav Rotković, *Istorija crnogorske književnosti*, knj. II, n. dj. (23), 198.

⁴⁰ Kalezić čak Bizantijsko obrazloženje potpuno odbacuje: prema njemu, Bizanti nije pjesmu spašavao od zaborava, nego mu je bila potrebna upravo kako bi »kompletirao svoju knjigu i njenu poentu ili poruku«; S. Kalezić, n. dj. (26), 13.

⁴¹ Tako Praga, Torbarina i Borsetto (v. bilj. 39).

⁴² S. Brajović, nav. dj. (24), 101-103.

kovne oblike štovanja Djevice Marije i Isusa koji su bili karakteristični i za katorsku sredinu. Prije svega, zanimljivo je da se u Pontanovoj pjesmi nadopunjuju dva tematska sloja i da pjesma, za razliku od onoga što sugerira natpis, nije bila posvećena jedino Djevici Mariji. S jedne strane, započinje i završava osobnim molitvama upravljenima Djevici, koje su povezane s izlaganjem osnovnih sadržaja kršćanskoga vjerovanja o njezinu životu i o njezinoj ulozi u povijesti spasenja. No s druge strane, analogno učenju Crkve, prema kojem je Marijin lik tek put koji vodi do središnje figure, Isusa Krista, i Pontanova pjesma središnje mjesto ustupa Kristu i temeljnim događajima iz njegova života. Lik Djevičina sina, kao vrhunac čovjekovih težnji, prisutan je i u Petrarkinoj *Vergine bella*, ali ondje nema čistih kompozicijskih linija koje, u simetričnom rasporedu, upravo njemu dodjeljuju središnji prostor a, gledajući broj stihova, i gotovo jednak prostor kao Bogorodici. U tome, i u naraciji novozavjetnih zbivanja, koja prevladava nad molitveno-laudativnim dijelovima, bitna je razlika između Pontanove elegije i Petrarkine *kancone*.⁴³

U pažljivo izvedenoj strukturi, prikazanoj niže, elegija donosi petnaest epizoda – sedam iz Marijina, osam iz Isusova života. Te epizode korespondiraju s blagdanima u crkvenom kalendaru, što je lako uočiti jer je uz stihove bilo otisnuto petnaest marginalnih glosa:

uvodna molitva (1-8)

Marija

Krist

1. Conceptio (9-14)

2. Nativitas (15-22)

3. Praesentatio (23-26)

4. Annunciatio (27-62)

5. Visitatio (63-78)

6. Nativitas Domini (79-94)

7. Epiphania (95-100)

8. Purificatio (101-116)

9. Passio Domini (117-138)

10. Surrectio (139-153)

11. Descensus ad inferos (154-163)

12. Ascensus ad coelum (164-169)

13. Penthecoste (170-174)

14. Assumptio (175-202)

15. Miraculum nivis (203-204)

zaključna molitva (205-214)

⁴³ Ostave li se po strani uvodni i završni molitveni reci, koji jesu upućeni Mariji, uočava se da na kristološki i na mariološki dio otpada gotovo jednak broj stihova (96 : 100). U dosadašnjoj literaturi navodio se pogrešan ukupan broj stihova u pjesmi: 212 (Torbarina, Kalezić, Borsetto, Rotković) i 213 (Brajović). Ima ih 214.

U navedenom nizu temeljnih događaja kršćanskoga vjerovanja o Mariji i njezinu sinu, odnosno velikih datuma liturgijskoga ciklusa, upada u oči kako se na samome kraju pojavljuje događaj od manjega značenja u odnosu na prethodne: *miraculum nivis*, čudo snijega koji je kao Marijin znak, prema predaji, pao sredinom ljeta u 4. stoljeću na rimskom Eskvilinu i označio mjesto gdje ima biti podignuta crkva u Marijinu čast. Marijanski blagdan koji je u vjerovanju Crkve potekao od toga čudesnog događaja, Posveta bazilike Svete Marije Velike u Rimu (5. kolovoza), jedini je »manji« spomendan što ga se Pontano dotiče u elegiji. U svojevrsnoj kulminaciji pjesme na to Marijino čudo pjesnik oslanja završnu molitvu, jer je snijeg koji se pojavljuje protivno zakonima prirode za njega u simboličnom smislu sredstvo koje ga može očistiti od ljage grijeha (205-206) i učiniti njegovo srce prostorom štovanja (207-208). Početni stihovi – u kojima se prikazuje bezvrijednim, slomljenim i jadnim (*sum rudis, aeger, inops*, 5) kako bi kroz invokaciju Bogorodice dobio snagu i mogao izreći hvale koje su nje dostojne a kojima sam nije dorastao – i završni molitveni distisi evocirani slikom snijega mjesta su u kojima najjače dolazi do izražaja individualan pjesnikov glas, no i ona se mogu čitati kao primjeri ne samo individualne nego i kolektivne pobožnosti u lokalnoj zajednici. Postoje, naime, potvrde da se u kotorskoj sredini kult Gospe Snježne njegovao još u petnaestom stoljeću. Na malom prostoru Bokokotorskoga zaljeva nalaze se dvije crkvice posvećene Gospi od Snijega: jedna od njih, ona u Škaljarima, danas predgrađu Kotora, spominje se prvi put u izvorima 1519, a druga, u tjesnacu Verige, još 1469. godine.⁴⁴

Do sličnog se uvida može doći u vezi s prvim događajem-blagdanom u Pontanovu nizu, Bezgrešnim začecem Marijinim. Tijekom burnih teoloških rasprava koje su se o pitanju bezgrešnog začeca vodile osobito u kasnom srednjem vijeku, najveći zagovornici vjerovanja koje je imalo čvrstu tradiciju u puku bili su franjevci. Upravo u petnaestom stoljeću to vjerovanje dobiva i službene obrise, definicijom bezgrešnog začeca na Koncilu u Baselu 1439. i proglašenjem blagdana za Rimsku biskupiju 1476. Istodobno se u Kotoru sredinom stoljeća grade franjevački samostan i crkva posvećeni svetom Bernardinu Sijenskom, istaknutom poborniku učenja o Marijinoj bezgrešnosti. Bernardinov kult bio je toliko razvijen da je on proglašen jednim od suzaštitnika grada. Prema arhivskim podacima, u sklopu samostana i crkve svetog Bernardina od početka šesnaestog stoljeća postojala je kapela Bezgrešnog začeca, a u njoj je, prema oporučnoj želji, 1523. bio pokopan Jacopo da Ponte, otac pjesnika Ludovika.⁴⁵ Među njegovim posljednjim

⁴⁴ Anton Belan, »Škaljari«, <http://www.kotorskabiskupija.me/skaljari/> (pristupljeno 5. ožujka 2018) za škaljarsku crkvu; za onu u Verigama S. Brajović, nav. dj. (24), 63.

⁴⁵ Valentina Živković, *Religioznost i umetnost u Kotoru (XIV-XVI vek)*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2010, 67 (o gradnji samostana i crkve), 90-91 (o kapeli te o kultu svetog Bernardina), 192-193 (oporuka Jacopa da Ponte). Proučavajući također spomene ikona u kotorskim oporukama, Živković uočava kako se štovanje Bezgrešnog začeca snažno razvija u 15. i na početku 16. stoljeća; V. Živković, »The Deathbed Experience – Icons

željama bila je i ta da ga se pokopa u habitu serafskoga reda svetoga Franje (*in habitu seraphice religionis sancti Francisci*), što je u njegovo doba bila česta praksa, izraz brige za spas duše, a sugerira i daljnju povezanost s franjevačkom duhovnosti, možda pripadnost franjevačkoj bratovštini ili trećem redu.⁴⁶ K tomu, uz franjevačku pobožnost veže se i štovanje pet Kristovih rana (*quinquepartitum vulnus*), čija je prisutnost u Kotoru potvrđena kako onodobnim oporukama tako i umjetničkim predmetima;⁴⁷ odraz toga štovanja nalazi se u Pontanovim stihovima iz cjeline o Muci Kristovoj: *Mors una est, sed cur tot in uno corpore mortes, / Cur unam faciunt vulnera quinque necem?* (127-128). Potresan opis i doživljaj Muke, uz rječitu činjenicu da su prethodne epizode iz evanđeoskih izvještaja o Isusovu životu, nakon Prikazanja Gospodinova, posve izostavljene, upućuje na koncept suživljavanja s Kristovom patnjom, *compassio*, također karakterističan za vjersku praksu u Kotoru u četrnaestom i petnaestom stoljeću. Jednako, onodobna transformacija »kulta relikvije *lignum crucis* u status trijumfalne insignije (*trionfo*)« ima svoju paralelu u pjesmi: *Et uideam laetum uicta de morte triumphum / Tractaque sub pedibus infera monstra tuis. / Laeta sed in tristi parta est uictoria ligno: / Fit lignum uitae quod fuit ante necis* (119-122).⁴⁸

4.

Kada je uključio Pontanovu pjesmu u svoju petrarkističku zbirku, Bizanti je svojega uglednog prijatelja spasio od književnog zaborava, na čemu mu moramo biti zahvalni. No tim postupkom je, vjerojatno nehotice, odredio i sudbinu Pontanove elegije, koju se čitalo uglavnom u vezi s Bizantijevim pjesmama i tumačilo kao dio petrarkističke ljubavno-religiozne strukture što ju je za svoju zbirku bio zamislio Bizanti. Kada pak *Pjesmu posvećenu Djevici Majci* izvučemo iz zbirke u koju izvorno ne pripada te je promotrimo samostalno, u njoj se puno jasnije vidi izraz pobožnosti koja je lokalizirana i uz koju je Pontano, uzimajući u obzir ono što se zna o njegovu ocu, vjerojatno bio i osobno vezan. Vrativši Pontana u njegov rodni Kotor, vratili smo i njegovu pjesmu u kotorski književni i kulturni kontekst, kojem ona duboko pripada. Ludovik Pontano nam se, prema tome, iako je imao nesreću da ga se prepoznaje u osobama koje s Kotorom nemaju nikakve veze, pokazuje ne tek kao »slava našeg naroda« ili »slava naše zemlje« nego i kao pjesnik koji slavi svoju zemlju, svoj narod i njegove običaje – kao najkoterskiji od kotorskih pjesnika.

---

as Mental Images: Preparations for a Good Death in Late Medieval Kotor (Montenegro)«, *Ikon*, 9 (2016), 221-230.

⁴⁶ V. Živković, *Religioznost i umetnost u Kotoru*, n. dj. (45), 192-193.

⁴⁷ Isto, 253-254, 257, 259, 294.

⁴⁸ O *compassio* i srodnim religijskim konceptima u vjerskom životu Kotora: isto, 252-276 (citat sa 270).

PRILOG¹

GEORGII BIZANTII PRAEFATIO

LVDOVICI Pontani elegans ac amoenum ingenium solet interdum a familiaribus curis in musarum diuersorium secedere, ubi, siue soluto siue numero pedes incedat, nitens ac floridus, praecipuus tamen in sententiarum ac uerborum delectu, mihi uisus est. Sed (quae hominis modestia et candor est) tam parcus est rerum suarum aestimator, ut scripta sua etiam fidissimis ac amicissimis suis uix raro et ex occasione legenda permittat, siue quod ingenio diffidat, siue quod (utrunque enim asserit) inuidiosissima ingenii ostentatio sit. Sed quae ille uirtutis suae monumenta curiose coelauit, ego, qui omnium coniunctissime cum eo uixi, curiosius plerunque uel in ipsis latibulis deprehendi, culta illa quidem omnia et in quibus nullum nitoris discrimen fateare, unicam tamen Elegiam hanc audacius surripui; et quam ille nunquam ut aederet a me adduci potuit, ego inuito seu uerius ignaro eo manu emisi, ueniam hanc mihi praefatus, quod impium sit pias uoces diu suppressas haberi. Tum et siquid lectorem offenderit, facilius et mihi uti pietatis ac amicorum nimis studioso, et illi uti emendaturo, si licuisset, crimen condonet.

LVDOVICI PONTANI
Carmen Virgini Matri sacrum

Angelici regina chori, decus aetheris almi,
 Virgo, soror, mater, filia, sponsa dei,
 Exere sydereum faciem, pulcherrima, coelo,
 Aspice me et radio luminis ure tui!
 5 Sum rudis, aeger, inops, tu uirgo puerpera coeli,
 Nec satis in laudes est mea lingua tuas.
 Da mihi tu uires, da pleno pectore ueri
 Tollere mortales ad tua templa sonos!
 Sancta prius quam sis utero concepta parentis,   Conceptio
 10 Et sine fine decens, et sine labe nitens,
 Prima aderas quando librauit pondera terrae
 Atque opifex rerum condidit astra deus,
 Quum pater ille hominum diuinique oris imago
 Exul in abiecta fleuit Adamus humo.

¹ Tekst Bizantijeva predgovora i Pontanove pjesme daje se prema izdanju: Juraj Bizanti, *Rime amorose di Giorgio Bizantio Catharensse*, Iacob dal Borgo, Vinegia, 1532. Preuzeta je jedna Pragina emendacija prema: Giuseppe Praga, »Le Rime amorose di Giorgio Bisanti da Cattaro«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 27 (1939). U tekstu su modernizirani interpunkcija, pisanje velikog i malog slova i nedosljedno bilježenje diftonga *ae* i *oe*.

- Virginis aula capit quem non capit igneus aether,
 Non coelum id coeli quod super astra manet.
 Hoc melius coelum est, deus hoc sibi condidit uni:
 60 Quam pulchra est soli quae patet aula deo!
 Sydera laetantur, uix fert sua gaudia tellus,
 Indigenae tellus hospita facta dei.
 Lactea dicta via est summo quae splendet Olympo: Visitatio
 Nil maculae aut sordis, nec nisi candor inest.
 65 Hac se uirgineam coelo demisit in aluum,
 Hac deus in terras itque reditque uia:
 Hanc decuit² non uī, pretio, uel sorte parari,
 Nec nisi tergemina spe, pietate, fide.
 Haec superat montes, haec summis ima coaequat,
 70 Ducit ad Helisabeth haec uia sola domum.
 O, semper ueneranda domus, quae lumine trino
 Effulges summi clarior igne poli!
 Lux prima est oriens Christus, lux unica mundi,
 Altera de nati luce serena parens.
 75 Tertia lux uerae tantum praenuncia lucis,
 Aurora ut solis emicat ante iubar,
 Sydereusque infans exultans matris in aluo
 Nascenti gestit praeuius ire deo.
 Ecce deus! Nunc, o pastores, currite, regem Natiuitas Domini
 80 Quaerite: de Maria uirgine natus homo est!
 Verbum in principio genitum, uerbum caro factum,
 Stella Iacob, Iessae flosculus, alter Adam.
 Salue, sancte puer, gemini concordia mundi,
 Terrarum patiens incola rexque poli!
 85 O pietas, o prisca fides, en nomen Iesu
 Quod Stix, terra, polus, horret, adorat, amat!
 Venisti tandem fessis spes unica rebus,
 O lux, laetitia, gloria, uita, salus!
 Venisti seros multum expectatus in annos
 90 Rex, deus atque hominum, Christe, redemptor homo.
 Rex, deus, ast humili tantum quid origine gaudes
 Et te cur coeli non tenet aula tui?
 An regale decet condi in praesepia scaeptrum
 Et pastorali delituisse casa?
 95 Ecce oriens ista ad praesepia congerit aurum; Epiphania
 Aurum, thus, myrrham non capit ista casa.

² decuit *Praga*: docuit *Bizanti*

- Collige diuitias, nati cape munera, mater:
 Et natum et matrem talia dona decent.
 Stella tua extremis reges exciuit ab Indis,
 100 Nata recens illo stella benigna die.
 Stella recens illapsa pii Simeonis in ulnas, Purificatio
 Stella seni effoeto sarcina parua fuit.
 Virgo parens, age, fer niueas ad templa columbas;
 Dona deo patri det deus ipse puer.
 105 Mira fides, sol occasus qui nescit et ortus,
 Nunc oriens aras constitit ante suas.
 Eminent in puero lux et sapientia coeli,
 Lux quae terreno clarius igne micat.
 Lux per quam decimae drachmae suffulta ruina est,
 110 Verum de uero lumine lumen agens.
 Hanc lucem Herodes peteret quum perfidus ense,
 In sua conuersa est uiscera caeca manus.
 Ipse orbis uixit qui mundum orbare parabat,
 Vita dei mansit praeside tuta deo.
 115 Nam licet et tellus mutetur et arduus aether,
 Hoc immutatum in saecula lumen erit.
 O lux alma dei, nostros nunc imbue sensus,
 Vt superum capiant lumina nostra diem, Purificatio
 Et uideam laetum uicta de morte triumphum
 120 Tractaque sub pedibus infera monstra tuis.
 Laeta sed in tristi parta est uictoria ligno:
 Fit lignum uitae quod fuit ante necis.
 Verus Isach cecidit pro toto uictima mundo,
 Sanguine qui lauit crimina nostra suo.
 125 O, Iudaea nocens, unde haec tibi dira flagella,
 Vnde haec de spinis texta corona tibi est?
 Mors una est, sed cur tot in uno corpore mortes,
 Cur unam faciunt uulnera quinque necem?
 Cur haec Caluario crux alta in monte locatur,
 130 Cur sine sole dies, sol sine luce sua est?
 Cur uiduum scisso moeret uelamine templum
 Et tanquam laeso cardine terra labat?
 Cur caput e tumulis sacrata cadauera tollunt
 Nec retinent primae uincula dura necis?
 135 An moriens haec signa dedit ne credula turba
 Qui moritur uerum non putet esse deum?
 Induerat Christus hominis, nunc exiit artus,
 Ipse manens idem qui fuit ante deus.

- Quam circum septem coelestia sydera motu
 Aeterno numeros intonuere nouos:
 »Salue, sancta parens, salue, regina sereni
 Aetheris, et soli diua secunda deo!
 185 Tota nitens nitidoque caput diademate cincta,
 Illustras coeli sydera luce tua.
 Eloquium quam dulce tuum faciesque decora,
 Vt matutinas spirat ab ore rosas!
 Sub pedibus sunt astra tuis: te candida coeli
 190 Sydera, te dominam terra et fructumque colit.
 Ipse tui fructus uteri nunc gaudia nota,
 Nunc repetit matris oscula blanda suae,
 Et quamquam patrii regnum tibi donat Olympi,
 Ah, quanto est donis charior ipse suis!«
 195 Excipit has uoces percussus cantibus aether,
 Ludunt confusis sydera mixta choris.
 At nunc, o, nostros semper miserata labores,
 E coelo terras respice, diua, tuas!
 Regina omnipotens, primae mala semina culpae
 200 Aufer, ab inferna semina missa domo!
 Sit bona mens populis, sit pax tranquilla per orbem,
 Ardeat in nati mundus amore tui!
 Nix tua, quae caecidit aestiuo plurima coelo,   Miraculum niuis
 In nostro rursus decidat alta sinu!
 205 Illa mei maculas abstergat candida cordis,
 Vt mens, ut uita sit sine labe mea,
 Illa tibi in nostro designet pectore templum
 Sitque ara haec semper numine tuta tuo!
 O decus, o columen terrarum, o gloria mundi,
 210 O iubar, o nitidi lucida gemma poli,
 O dea, si per te patefacta est ianua coeli,
 Si per te infernae ianua clausa domus,
 Tu mihi nunc adsis, tu summo in limine uitae
 Excipe me et semper sis memor, oro, mei!

Irena Bratičević

THE KOTOR POET LUDOVIK PONTANO

The Kotor poet Ludovik Paskalić (Lodovico Pascale, Ludovicus Pascalis) (about 1500-1551) wrote five sonnets and a Latin eclogue marking the death of his friend Ludovik Pontano, who, in Paskalić's words, had no equals among contemporaries for his intelligence, skills and virtues. Juraj Bizanti (Georgio Bizanti, about 1490-1560) tells us that Pontano wrote prose and verse; but the poem *Carmen Virgini Matri sacrum*, 107 elegiac couplets long, which Bizanti published in his collection *Rime amorose*, 1532, is the only Pontano work that has come down to us. There have been, in the efforts to identify this writer since the beginning of the 19th century, numerous confusions and erroneous interpretations, to such an extent that even today discussion of him is only tentative. A newly discovered collection of Italian poems written by Hanibal Lucić has directed our attention to Pontano once again; a sonnet addressed to Paskalić reveals that Pontano was born in Kotor, which refutes the claim that he was a humanist born in Italy. After critically reviewing the relevant research, this paper isolates the reliable historical facts relating to Pontano and proceeds to show that his identity is beyond dispute. It also supplies new biographical information, which is combined with a new reading of Pontano's Latin poem devoted to the Virgin Mary as firmly rooted in the religious traditions of Kotor.

Key words: Ludovik Pontano (da Ponte), Kotor, Latinism, religious elegy, Juraj Bizanti, Ludovik Paskalić, Virgin Mary